

OSMANLI ARAŞTIRMALARI
XXIV

NeŐir Heyeti - Editorial Board

Halil İNALCIK - İsmail E. ERŪNSAL

Heath W. LOWRY - Feridun EMECEN

Klaus KREISER

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XXIV

İstanbul - 2004

KİLİS MEVLEVÎHÂNESİ, VAKIFLARI VE VAKFİYELERİ*

*Yusuf KÜÇÜKDAĞ***

GİRİŞ

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, stratejik önemi haiz bir konumda olup, bu nedenle Türkler, daha 1071 Malazgirt Zaferi'nden önce bölgeye yerleşmeye başlamışlardır. Bir süre Memlûkler'in idaresinde kalan Kilis çevresini 1516'da sınırları içine alan Osmanlı Devleti, buralarda yeniden idarî yapılanmaya gitmiştir. Bu çerçevede, Arap topraklarını da içine alacak şekilde Arap ve Acem Kazaskerliği adıyla üçüncü bir kazaskerlik kurulmuştur. Amaç, bölgeyi Osmanlı Devleti'ne sağlıklı bir şekilde bağlamaktır (Küçükdağ, 1994).

Osmanlılar, bu arada Güneydoğu Anadolu üzerinden Suriye ve dolayısıyla Akdeniz'e inme niyetinde olan Şah İsmail'in düşüncesini gerçekleştirmek amacıyla şeyhliğini yaptığı Safevî Tarikatı'nın yoğun propagandalarını buralarda etkisiz kılmak için Mevlevîliği örgütleme ve bu çerçevede şehir merkezlerinde Mevlevîhâneler kurma yönüne gitmişlerdir. İşte çalışma konumuz olan Kilis ve Gaziantep'teki Mevlevîhâneler, Safevî Tarikatı aracılığıyla Şah İsmail'in yayılcı politikasına karşı örgütlenen Mevlevîliğin üsleri olarak kurulmuştur. Bu yapılanma, XVI. ve XVII. yüzyıllarda beklenen sonucu vermiş; Mevlevîliğin devlet adamlarıyla eşraf üzerinde sağladığı olumlu etki, Şah İsmail'in emellerine set çekmiştir (Küçükdağ, 1999). Günümüzde Kilis'in Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları içinde yer alması ve Millî Mücadele döneminden itibaren bu yöre halkının Türk Devleti'ne bağlı bir yapıda olduğunu

* Bu makale, Gaziantep Üniversitesi tarafından desteklenen FEF.99.01 nolu projenin bir bölümüdür.

** Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi, Konya.

göstermesi, Osmanlı Devleti'nin yukarıda işaret edilen bölgeyle ilgili izlediği politikanın sonucudur.

Bu çalışma ile Kilis'te Mevlevîliğin Osmanlı dönemindeki siyasî ve sosyal etkilerine kısaca yer verildikten sonra bu kentte kurulan Mevlevîhânenin fizikî yapısı ile bunun işleyiş şekli incelenecektir.

I. KİLİS'TE MEVLEVÎLİĞİN KURULMASI

Ünlü Türk düşünürü Mevlânâ Celâleddin-i Rumî (1207-1273)'nin fikirleri üzerine kurulan Mevlevî Tarikatı'nın (Gölpınarlı, 1983) tekkelerine Mevlevîhâne denirdi. Mevlevîhâneler, genelde büyük yollar üzerinde, ticaret hayatı canlı kentlerde bina edilmişlerdir.

Mevlevîlerin Güneydoğu'da örgütlenmeleri, 1517'de Suriye ve Mısır'ın Osmanlı egemenliğine girmesinden sonra gündeme gelmiştir. Bu tarihten kısa bir süre sonra muhtemelen 1541-1542 yılında Kilis Mevlevîhânesi, bundan bir sene sonra Halep Mevlevîhânesi, 1638'de de Antep Mevlevîhânesi inşa edilmiştir.

Mevlevîhânelerin Osmanlı topraklarında XVI. yüzyılın ilk çeyreği ile XVII. yüzyılın ilk yarısı arasında hızla çoğalması, bazı araştırmacıların dikkatini çekmiş, bu hızlı yapılanmayı birtakım nedenlere bağlamışlardır. XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Memlûk Devleti'nden yeni alınan Güneydoğu Anadolu Bölgesi, aynı zamanda Anadolu'da gözü olan Safevîler'in ilgi alanına giriyordu (Küçükdağ, 1999; 2002). Bu nedenle, Diyarbakır'dan başlamak üzere batıya doğru XVI. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Mevlevîhâne sayısının çoğalması, Osmanlı Devleti'nin burada karşı karşıya kaldığı bu tehlikeyi bertaraf etmeye yönelik projeleri sonucu olmuştur. Osmanlı Devleti, Safevî Tarikatı'nın halk üzerindeki etkilerini yok ederek kendi kültür anlayışını yerleştirmek için Halvetîlik ile Mevlevîliği örgütleme yönüne gitmiştir (Küçükdağ, 2000). Özellikle Mevlevîlerin faaliyetleri sonucu Güneydoğu Anadolu'da birçok âyan ve taşra yöneticisine ulaşılmış; bu insanların imkânlarıyla Mevlevîhâneler inşa edildiğinden başka Osmanlı egemenliğinin buralarda yerleşmesi sağlanmıştır.

Bugün Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin İran sınırları içinde değil de Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları dahilinde olması, Osmanlı Devleti'nin bölgede izlediği bu siyasete bağlanabilir.

II. KİLİS MEVLEVÎHÂNESİ

Aşağıda değinileceği üzere, Kilis'te sancakbeyliği yapan Canbolad Bey tarafından Kilis'te yaptırılan Mevlevîhâne ile bunun bitişiğinde inşa edilen cami, medrese ve türbeden meydana gelen külliye, âdeta birbirini tamamlayan bir manzûme oluşturmaktadır. Yapım tarihi daha eski olan Mevlevîhâne'nin varlığı, çevresinde bir külliye inşasına alt yapı oluşturmuştur. Bu yapılanma biçimi ilk değildir. Osmanlı dönemi Mevlevîhanelerinin bir câzibe merkezi olması, sonradan çevresine başka dinî ve sosyal yapıların yapılmasına neden olmuştur. Mevlevîhanelerin merkezi olan Konya Mevlânâ Dergâhı'nın batısında Kanunî Sultan Süleyman 1555'te Konya'nın en büyük camilerinden Süleymaniye (Selimiye)'yi inşa ettirmiştir. II. Selim ise bu caminin kuzeyine büyük bir imaret yaptırmış; dışarıdan Konya'ya gelen yolcuların Dergâhın yakınında misafir olarak kalmalarını sağlamıştır (Küçükdağ, 1997). Aşağıda çalışma konumuz olan Mevlevîhâne incelenecektir.

Kilis Mevlevîhânesi, Osmanlı belgelerinde "Fenâ", günümüzde ise Tekke adını alan mahallede, Hükümet Konağı'nın doğu, Cumhuriyet Meydanı'nın güneydoğu yönünde; şehrin hemen hemen ortasındadır. 1553'te güneybatısında inşa edilen Canbolad Bey Camii'nin o devirde şehrin kuzeyinde son bina olduğuna bakılırsa (Kilisli Kadri, 1933; Konyalı, 1968), ilk yapıldığında, şehrin kenarında bulunuyordu. Bu yapılanma şekli genelde diğer Mevlevîhaneler için de geçerlidir. Nitekim Konya Mevlânâ Dergâhı da şehri kuşatan sûrların Atpazarı Kapısı dışında, boş bir alana inşa edilmiştir. Ancak daha sonra çevresine yapılan birtakım sosyal ve ticarî yapılarla câzibe merkezi haline getirilmiştir (Küçükdağ, 1997). Zamanla Mevlânâ Dergâhı'nın bulunduğu yer şehrin en mutena semti olmuştur. Kilis'teki Mevlevîhâne de hemen hemen aynı sürecin yaşandığı görülmektedir. Çevresine, şu anda Hükümet Konağı olan ve Osmanlı döneminde sancakbeylerinin oturduğu Bey Konağı başta olmak üzere Canbolad Bey Külliyesi ile birçok sosyal ve ticarî yapı kurularak şehrin bu yönde gelişmesi sağlanmıştır. Kilis Mevlevîhânesi, Evliya Çelebi'nin anlattıklarına bakılırsa, çok büyük bir tasavvuf yapısı idi (Evliya Çelebi V, 1935). Ancak semâhânesi günümüze kadar varlığını korumuş; olması gereken derviş hücreleri ile mescidi ortadan kaldırılmıştır.

A. BÂNİSİ VE İNŞA TARİHİ

a) Bânisi: Canbolad Bey'in Biyografisi

Kilis Mevlevîhânesi'nin bânisi olarak belgelerde Canbolad Bey'in adı çok sık geçmektedir. Bu nedenle aşağıda Canbolad Bey'in biyografisi verilecektir.

Canbolad Bey, Kilis ve Halep taraflarında yerleşmiş bir aileden olup, babasının adı Kasım'dır (Danişmend, III, 1972; Tekindağ, 1963). Dönemin kaynaklarında açık bir bilgi bulunmamakla birlikte Hammer, Canbolad ailesinden gelenlerin Yavuz Sultan Selim'in Suriye'yi fethinden beri Kilis sancağına bey olarak görevlendirildiklerini yazmaktadır (Hammer, VIII, 1333). Kanunî Sultan Süleyman'ın, aşağıda görüleceği üzere özellikle Canbolad Bey'i çocuk yaşta iken İstanbul'a yetiştirmek üzere alıp götürmesi ile daha sonra Kilis'i ocaklık yoluyla ona vermesi, Canbolad ailesiyle Osmanlı padişahları arasında eskiye dayanan bir bağın bulunduğuna işaret etmektedir.

Peçevî, Canbolad Bey'in babası Kasım Bey'in âsî Kürtlerden olduğunu, Canbolad Bey'in çocukluğunda Kanunî Sultan Süleyman'ın huzuruna getirildiğini; padişahın onu Harem'e alıp devlet adamı olarak yetiştirdikten sonra kendi memleketine gönderdiğini; bundan sonra onun Halep çevresindeki yol kesici Kürtleri yok ettiğini; bu başarısından dolayı Kilis Sancağı'nın ocaklık yoluyla kendisine verildiğini yazmaktadır (Peçevî, I, 1283). Mehmed Süreyya da yaklaşık aynı bilgileri vermekte, Saray'a alınıp eğitildikten sonra Kilis Bey'i olarak görevlendirildiğini kaydetmektedir (Mehmed Süreyya, 1311). Bu iki kaynağın verdiği bilgiler, Canbolad Bey'in Halep çevresine yerleşmiş bir aileye mensup olduğunu; kanun ve nizam tanımayan aşiretlerin kontrol altına alınması için Canbolad Bey'in çocuk yaşta Saray'a alınarak Osmanlı Devleti'ne sadık bir devlet adamı olarak yetiştirildiğini; tekrar memleketine gönderilerek Halep ve Kilis çevresinde güvenliği sağladığını göstermektedir.

Naîmâ, Osmanlı Sultanlarının önceleri, Canbolad aşiretinin beyzâdelerine Kilis Sancağı'nın ocaklık olarak verildiğini yazmaktadır (Naîmâ, I). Bu duruma, belgelerde de çok sık olarak işaret edilmektedir. Ancak kaynaklarda Canbolad Bey'in Kanunî ile ne zaman karşılaştığına dair açık bir bilgi bulunmamaktadır. Kilisli Kadri, onun Kanunî Sultan Süleyman'ın huzuruna kabulünün Irakeyn seferi dönüşü, H 942 (1535)'de vuku bulduğunu kaynak vermeden yazmaktadır (Kilisli Kadri, 1933). Tarihî olaylarla bağlantı kurularak değerlendirildiğinde, ileri sürülen bu tarihin doğruluğu kabul edilebilir. Bilindiği

üzere Kanunî, Doğu'ya iki defa sefer yapmıştır. Birincisi, İrakeyn Seferi olup, Halep üzerinden İstanbul'a dönüşü 4 Recep 942 (29 Ocak 1535)'dedir (Uzunçarşılı, II, 1983). Kanunî'nin Canbolad Bey'le Halep civarında karşılaşması ile onu İstanbul'a beraberinde götürmesi bu sefer sırasında olmalıdır.

Diğer karşılaşma, İkinci İran Seferi sırasında gerçekleşmiş görünmektedir. Bilindiği üzere 1553 kışını Halep'te geçiren Kanunî, buradan Diyarbakır, Erzurum ve Kars yoluyla İran topraklarına girmişti. Bu seferde Rüstem Paşa da padişahın yanında bulunuyordu. Peçevî'ye göre Sultan Süleyman, Halep civarına vardığı sırada Canbolad Bey, kırktan fazla eşkıyayı yakalayıp idam ettirmiş; bu durumu gören padişah hiddetlenerek buna sebep olan kişinin katlini emretmiştir. Rüstem Paşa, bunu yapanın Canbolad Bey olduğunu söyleyerek affını sağlamıştır (Peçevi, I, 1283). 1533'te Kanunî'nin Canbolad Bey'i tanıdığına bakılırsa, Canbolad Bey'in İstanbul'a ilk gidişi, 29 Ocak 1535'tedir.

Canbolad Bey, Osmanlı hânedanına damat olmuş bir sancakbeyi idi. Evliya Çelebi, Canbolad Bey'in I. Ahmed'in kızı, IV. Murad'ın kız kardeşi Fatma Sultan'la evlendiğini, Canboladzâde Hüseyin Bey'in bundan doğduğunu yazmaktadır (Evliya Çelebi, V, 2001). Canbolad Bey'in İstanbul'da kendi adıyla anılan bir sarayı vardı (Ayvansarayî, 1985). Evliya Çelebi, İstanbul'da bir de Canboladzâde Hüseyin Paşa Sarayı'nın bulunduğunu kaydetmektedir (Evliya Çelebi, I, 1314). Şu halde Canbolad Bey'in eşi Fatma Sultan, evlendikten sonra Canbolad Bey'le birlikte Kilis'e gitmeyi İstanbul'da kalmıştır. Ancak bu evliliğin ne zaman gerçekleştiği şimdilik tespit edilememiştir.

Canbolad Bey, Kilis sancakbeyi olarak güvenliği sadece Halep ve çevresinde sağlamakla kalmamış; Şam dolaylarında 1554-1556 yılları arasında çıkan "Maârice Arabı"nın isyanını bastırmada da etkin rol oynamış, başta oğlu Hüseyin Bey olmak üzere bu isyan sırasında görev alan birçok adamı canla başla çalışmışlardır (BOA, Mühimme 1, 2). Canbolad Bey, önemli hizmetlerden dolayı merkez tarafından takdir edilmiş, H 967 (1559)'de sancakbeyliği gelirleri artırılarak ödüllendirilmiştir (BOA, Mühimme 4).

Canbolad Bey, Güneydoğu Anadolu'da, Antep ve Maraş dolaylarındaki Kürt aşiretleri üzerinde de etkili olup, onların söylenen yerlerde eşkıyalık yapmaları durumunda ondan bunun önüne geçmesi merkezce istenmiştir (BOA, Mühimme 9).

Canbolad Bey, Saray'dan yetişmiş, sadık bir devlet adamı olarak merkezle ilişkilerini sürekli sıcak tutmuş; saraya damat olmasının da etkisiyle çeşitli vesilelerle İstanbul'a gidip, padişah ve devlet adamlarıyla yüzyüze görüşmüştür. Bir Mühimme kaydına bakılırsa, Canbolad Bey, 29 Zilhicce 966 (2 Ekim 1559)'da "Vilâyet-i Arab Hazînesi"ni İstanbul'a getirmesi için görevlendirilmiştir (BOA, Mühimme 3). Onun 9 C. evvel 967 (7 Şubat 1560) de İstanbul'da bulunduğu yine bir Mühimme kaydı işaret etmektedir (BOA, Mühimme 4). Kilis'e dönüşü 13 C. evvel 967 (10 Şubat 1560)'den sonradır (BOA, Mühimme 3).

Canbolad Bey, Kilis ve çevresinde güvenliği sağlamakla kalmamış, Basra'daki "Cezayir" Arapları'nın çıkardığı isyânın bastırılmasında önemli rol oynamıştır. Bunun için Birecik'te bir donanma hazırlama hususuna 22 R. evvel 973 (17 Ekim 1565)'de emin olarak görevlendirilmiştir. Onun kısa sürede Birecik Tersanesi'nde 150 adet yük; 250 adet de "asker gemisi" inşa ettirip C. âhir 973 (Ocak 1566)'te nehir yoluyla Basra'ya gitmeye hazır hale geldiği görülmektedir. Onun Birecik'ten Basra'ya inşa ettiği gemilerle ilk yiyecek yardımı, 11 Ramazan 973 (1 Nisan 1566)'de gerçekleşmiştir (BOA, Mühimme 5). Osmanlı Devleti, Canbolad Bey'i Birecik Tersanesi'nde hazırladığı gemilerin kaptanlığına getirmiştir.

Canbolad Bey'in hazırladığı donanmanın başında kaptan olarak Basra'ya gitmesi, H. 975 (1567)'de olup, Recep 975 (Ocak 1568) tarihli bir Mühimme kaydına göre, O, "Ulyân-oğlu Seferi"nde Basra Beylerbeyi ve Sultan Hüseyin ile birlikte hareket ederek, Osmanlı birliklerine karşı saldırıya geçen Arapları püskürtmüş; Basra'daki adaları zabetmiştir. Canbolad Bey'in Basra'daki adalarda isyan eden Arapları yola getirdikten sonra 1568 Sonbaharında Kilis'e döndüğü, 23 Şaban 976 (10 Şubat 1569) tarihli belgeden anlaşılmaktadır (BOA, Mühimme 7).

Canbolad Bey'in merkezle ilişkileri, II. Selim zamanında da sürdü. Kıbrıs'ın fethine bizzat katılarak önemli görevler ifa etti. Canbolad Bey, sancağından topladığı askerleri, Halep Beylerbeyisi'nin bayrağı altında Payas İskelesi'nden Kıbrıs'a geçirdi. Şehrizol'dan mazûl Muzaffer Paşa ve Halep Beylerbeyi Derviş Paşa ile birlikte Lefkoşa Kalesi'ni batıdan kuşattı (Selânikî,1989). Siperler kazdırarak uygun yerlere kale topları yerleştirdi. Lefkoşa Kalesi'ne ilk Türk taarruzu 25 Ağustos 1570'de oldu. Canbolad Bey'in de

bulunduğu cepheden kale, toplarla döğülmeye başlandı (Pîrî Efendi, 1977). Lefkoşa'ya gerçekleştirilen üç taarruz sonucu kaledekiler teslim olmak zorunda kaldılar. Başkomutan Lala Mustafa Paşa, 15 Eylül 1570 günü Lefkoşa şehrine törenle girdi (Komisyon, 1986).

Belgelerden Canbolad Bey'in Lefkoşa Savaşında adamlarıyla birlikte canla başla çalıştığı anlaşılmaktadır. 10 R. evvel 978 (12 Ağustos 1570) tarihli bir Mühimme kaydına göre, onun cebecibaşısı olup sanatta mahir olan Ahmed, çalışmaz duruma gelen büyük bir topu ağzından kesip tekrar kullanılır hale getirmiştir (BOA, Mühimme 8).

Kıbrıs Seferi'ne, Canbolad Bey'in oğullarından Cafer Bey de katılmış; Lefkoşa cephesinde "ziyâde bahadırlığı zâhir olmuş", Derviş Paşa'nın onun cephedeki kahramanlıklarıyla ilgili olarak gönderdiği "mühürlü tezkire" üzerine timarı zeâmete çevrilmek üzere 8800 akçelik dirlik tevcih edilmiştir (BOA, Mühimme 8).

Canbolad Bey, 1570 yılı kış mevsiminde Kıbrıs'tan Kilis'e dönmüş; bu sırada devletçe kendisinden geçen senekinden fazla sancağından okçu ve piyade asker hazırlaması ile vakit geçirmeden bunları sahilden Osmanlı donanmasına bindirip Kıbrıs Adası'na geçirmesi istenmiştir (BOA, Mühimme 12, 14). Mühimme kayıtları, Canbolad Bey'in 1571 yılı ilkbaharında Kıbrıs'a askerleriyle birlikte geçtiğini ve Mağusa Kalesi kuşatmasında bulunduğunu göstermektedir.

Lefkoşa Kalesi'nin fethinden sonra Osmanlı ordusu 23 Eylül 1570'de Mağusa Kalesi önüne gelip mevzilendi. Türk donanmasının büyük bir kısmı 1571 ilkbaharında İstanbul'dan Mağusa önlerine gelerek ordunun yakınındaki limana demirledi. Pîrî Efendi, aynı gün Kürd beylerinden Canbolad Bey'in de aşireti askerleriyle gelip Osmanlı ordusuna katıldığını yazmaktadır. 7 Mayıs 1571 günü siperler kazılarak 8 Mayıs günü askerler siperlere girdi. Kalenin denize bakan, sağ yanında Canbolad Bey'le Halep Valisi Derviş Paşa'nın siperleri yer alıyordu. Osmanlı ordusuna ait cephelerin hepsinden top atışları başladı. Birkaç gün sonra Canbolad Bey'in kolunca döğülen oldukça büyük Arsenal Kulesi'nin temelinde kazılan lâğım sabah namazından sonra patlatıldı. Türk askerlerinin içeri girmesi için bir yarık açıldı. Diğer cephelerdekilere haber vermeden Canbolad Bey, kendi aşireti askerleriyle siperlerden çıkıp kalenin tepesine tırmandı. Kulede bulunan düşman askerlerinin tümünü kısa sürede katlettiler. Diğer burçlarda ve kalenin içinde, olup bitenden haberi olmayan düşman

askerleri, yapılan savaşın gürültüsünden olayı fark etmiş, kaçarak kalenin ikinci duvarı üstüne toplanmış; Canbolad Bey ve askerlerine karşı savunma savaşı vermişlerdir. Bu cephede savaş, kuşluk vaktine kadar sürmüştü; çok sayıda düşman askeri kılıçtan geçirilmiştir. Bu arada birçok Türk askeri şehit olmuştur. Sonuçta sözü edilen kule, Mağusa cephesinde ilk alınan yer oldu. Kuleden sonraki duvar, aşılamayacak kadar büyük olduğundan çaresiz kalan Canbolad Bey, askerlerini, bu tehlikeli yerden çekerek geri siperlerine soktu (Pîrî Efendi, 1997).

Başkomutan Lala Mustafa Paşa, lâğım kazıp patlatarak sonuç alınmayacağına Canbolad Bey'in denemesinden sonra anlamış; bir harp meclisi toplayarak, Kara ve Ak kulelerin alınması ile ancak Mağusa Kalesi'nin fethedileceği kanısına varılmıştır. Bundan sonra bu iki kule Türk askerlerinin hedefi olmuş; Canbolad Bey, bu karar çerçevesinde yeni bir taktikle, maiyetindeki Arap Ahmed'in de gayretleri sonucu, Akkule'nin karşısında büyükçe bir kule yapıp üzerine büyük toplar yerleştirmiş; Bektaşî takımından birçok tüfekçi buraya tâyin edilmiştir. Amaç, Türk askerlerine kule ve surlar üzerinden ateş eden düşman askerinin faaliyetini izlemek; onlara top ve tüfekle ateş edip engellemek; kulelerin çevresinde lâğım açma çalışması yapan Türk askerlerinin hareketini kolaylaştırmaktı. Alınan bu önlem sonucu Osmanlı askeri faaliyetlerinde rahatlamış; 8 R. evvel 979 (31 Temmuz 1571) günü, hazırlanan lâğımlar sabah erkenden ateşlenmiştir. Üst üste yapılan saldırılar sonucu Mağusa Kalesi, 1 Ağustos 1571'de teslim oldu (Pîrî Efendi, 1997).

Lefkoşa kuşatması sırasındaki gayret ve cesareti Mağusa Kalesi kuşatmasında da sergileyen Canbolad Bey'in "garip yiğitlerinden" Abdullah oğlu Elbasanlı Hasan'ın kalenin burcunda asılı düşman bayrağını, burca çıkıp indirdiği 18 Muharrem 979 (12 Haziran 1571) tarihli Mühimme kaydından anlaşılmaktadır (BOA, Mühimme 13).

Canbolad Bey'in Mağusa'nın alınmasından sonra tekrar Kilis'e döndüğü görülmektedir. 1572 yılı ilkbaharında, Akdeniz'deki Osmanlı donanmasına Kilis ve çevresinden toplayarak hazırladığı okçuları Cebele Beyi olan oğlu Habib Bey konutasında göndermesi merkezce istenmiştir (BOA, Mühimme 12,16). Canbolad Bey, istenen sayıda okçuyu Trablus İskelesi'nden bindirecek şekilde hazırlamış, Osmanlı donanmasından gemilerin gelip almasını beklemiştir (BOA, Mühimme 12).

1573 yılı başlarında, sipahilerini alaybeyi komutasında donanmaya göndermesi; Canbolad Bey'in ise Kilis'te kalması Divan-ı Hümayunca istenmiş; hazırlanan okçuların ise oğlu ile birlikte Trablus'taki gemilere binmeleri emredilmiştir (BOA, Mühimme 21).

Kıbrıs'ın fethinden sonra Akdeniz'de meydana gelen düşman saldırıları karşısında Osmanlı Devleti bazı askerî önlemler almak zorunda kalmış; yukarıda görüldüğü üzere, Kilis Sancakbeyi Canbolad Bey'den arka arkaya donanmaya asker vermesi talep edilmiştir. Bu çerçevede 1574 Ocağında donanma için her onbeş haneden bir tüfekçi alınıp donanmaya gönderilmesi Canbolad Bey'den bir hükümle istenmiştir (BOA, Mühimme 23,24).

Bazı araştırmalarda Canbolad Bey'in Mağusa Kalesi'nin fethi sırasında şehit düştüğü üzerinde durulmakta ve türbesinin de orada bulunduğu yazılmaktadır (Eyice, 1993). Oysa yukarıda belgeler çerçevesinde incelendiği üzere o, Kıbrıs'ın fethinden sonra Kilis'e dönmüş; ölümüne kadar burada kalmıştır. İleri yaşta olduğu anlaşılan Canbolad Bey'in kendi isteği doğrultusunda Kilis Sancağı, 10 Receb 982 (26 Ekim 1574)'de, oğlu Cafer'e verilmiştir (BOA, Mühimme 25). Mühimme kayıtlarına göre Canbolad Bey oğlu Cafer, 1575 yılı başlarında Kilis sancakbeyliğini fiilen üzerine almış olup; artık merkezden gönderilen emirler, onun adına yazılmaya başlanmıştır (BOA, Mühimme 29, 32). Bu durumda onun ölüm tarihini H. 980 (1572)'de (Mehmed Süreyya, 1311) değil, 1575'lerden sonraki tarihlerde aramak gerekir. Kilisli Kadri, O'nun H 1000 (1592)'den sonra vefat ettiğini yazmakta (Kilisli Kadri, 1933), ancak bununla ilgili kaynak vermemektedir.

Kaynak ve belgelerden şimdilik Canbolad Bey'in Mehmed, Cafer, Habib, Hüseyin, Ömer, Ahmed, Abdullah, Haydar ve Mustafa adlı dokuz oğlu tespit edilmiştir. Bunlar, değişik devlet görevlerinde bulunmuşlar; aralarında Kaptan-ı Deryalık ve Rumeli Beylerbeyliğine yükselenler bile olmuştur (Küçükdağ, FEF. 99.01).

b. İnşa Tarihi

Mevlevîhâne'nin inşa tarihini gösteren bir kitâbeye şimdilik rastlanmamıştır. İbrahim Hakkı Konyalı, Semâhânenin kapısı üzerindeki Arapça sülüs yazıyı inşa kitâbesi olarak değerlendirmiş; buna göre Mevlevîhâne'nin H 932 (1525)'de yaptırıldığını ileri sürmüştür (Konyalı, 1968). Abdülkadir

Dündar, bu kitâbeyi ciddi bir biçimde incelemiş, bunun inşa kitâbesi olmayıp H 1312 (1894)'te gerçekleştirilen onarım kitâbesi olduğunu ortaya koymuştur (Dündar, 1999). Dikkatle incelendiğinde, Dündar'ın tespitlerinin, daha sonra değinileceği üzere, tamirat belgelerindeki bilgilerle örtüştüğü görülmektedir. Konyalı, okuyamadığı yerleri yorumla zorlayarak tarihi çarpıtmış; maalesef birçok araştırmacı onun söylediklerini esas alarak eserin yapım tarihini yanlışlıkla H 932 (1525) olarak vermiştir (Tanrıkorur, II, 2000; Tuncer, 1996).

Yukarıdaki kısa açıklamadan sonra Mevlevîhâne'nin inşa tarihi yaklaşık olarak belirlenmeye çalışılacaktır. Canbolad Bey'in H 961 (1553) tarihli Canbolad Bey Camii vakfiye sûretinde (VAD, no. 607), yeni inşa ettirdiği bu camii "Tekye Câmii" olarak da bilindiğine işaret edildiğine bakılırsa, Mevlevîhâne, Canbolad Bey Camii'nden önce de mevcut idi. Bu durum, aynı vakfiyedeki "Canbolad Bey Medîne-i Kilis'de tek ye binâ etdiğim." (VAD, no. 512) ve 1091 numaralı Hurufât Defteri'ndeki Recep 1138 (Nisan 1724) tarihli berat suretindeki "Kilis'de vâki Canbolad Bey binâ eylediği Tekye-i Şerîf" gibi kayıtlardan anlaşılmaktadır. Böyle olunca, Mevlevîhâne'nin inşa tarihini, Canbolad Bey'in Kilis sancağı beyliği döneminde, Dündar'ın da işaret ettiği gibi, 1535 ile 1553 tarihleri arasında aramak gerekir. Canbolad Bey'in biyografisi verilirken işaret edildiği üzere, Canbolad Bey'in İstanbul'a Kanunî tarafından devlet adamı olarak eğitilmek üzere götürülmesi, İrakeyn Seferi dönüşünde, 1535 yılındadır. İstanbul'daki eğitim döneminin en az 4-5 yıl sürdüğü düşünülürse, onun Kilis sancakbeyliğine atamasının 1540'lı yıllarda olduğu söylenebilir. Bu yıllar, konunun başında değinildiği üzere, Osmanlı Devleti'nin Safevî Tarikatı'na karşı Halvetîye (Küçükdağ, 1999) ve Mevlevîye'yi örgütlediği ve dolayısıyla özellikle Güneydoğu Anadolu'da bu konuda yapılanmaya gittiği döneme rastlamaktadır (Küçükdağ, 2000). Öyle ise, Osmanlı Sarayı'nda Safevîye ile mücadele konusunda eğitilen Canbolad Bey'in merkezin hoşuna gidecek şekilde yapılanmaya gidip Mevlevîhaneyi inşa ettirmiş; böylece sancakbeyliğinin hemen başında Mevlevîliği Kilis ve çevresindeki elit tabaka üzerinde etkili kılmaya çalışmış olmalıdır. Bu durum göz önüne alındığında Kilis Mevlevîhânesi'nin, Canbolad Bey tarafından 1541-1542 yıllarında inşa ettirildiği ileri sürülebilir. Nitekim kesin bir tarih verilmemekle birlikte, Canbolad Bey'in oğlu Hüseyin Paşa'nın 1584'te Kilis ve çevresiyle ilgili olarak yaptırmış olduğu tapu tahririnde, babasının Kilis'te bir tekke bina ettirdiğine işaret edilmesi (Kuyud-ı Kadime Arşivi, no: 171) ile Hurufât Defterleri'ndeki

“Kilis’de Canbolad Bey binâsı Tekye”, “Canbolad-oğlu Tekyesi”, “Canbolad Bey Tekyesi” ve “Kilis’de vâki Canbolad Bey binâ eylediği Tekye-i Şerîf” gibi kayıtlar (VAD, no: 1116; no: 1091; no: 1106), Mevlevîhâne’nin bânisinin Canbolad Bey olduğunu göstermektedir.

Kilis Mevlevîhânesi’nin daha sonra kullanılmayacak kadar harap olduğu için âdeta yeniden yapılrçasına büyük onarımlar geçirmiş olmalıdır. Nitekim Evliya Çelebi, bu nedenle Kilis Mevlevîhânesi’ni muhtemelen esrarlı bir şekilde onartan Kethudayeri Ali Ağa’nın hayratı olduğunu yazmaktadır (Evliya Çelebi, I, 1935). Abdülbaki Gölpınarlı’nın da aynı şekilde Kilis Mevlevîhânesi’nin 1676’da eşraftan Ali Ağa tarafından inşa edildiğini söylemesi (Gölpınarlı, 1983), bu tarihte köklü bir onarım geçirdiğine işaret etmektedir. Dündar, H. 1072 (1661)’de Kilis Mevlevîhânesi’ne Ali Dede’nin şeyh ve mesnevîhân olarak atanmasına bakarak buna ihtimal vermemektedir (Dündar, 1999). Oysa Canbolad Bey’in inşa ettirdiği Mevlevîhâne’nin muhtemelen temelden itibaren yenilendiği için Evliya Çelebi ile Gölpınarlı’nın bânisi olarak Ali Ağa’yı gösterdiği anlaşılmaktadır. Yani eski mevlevîhâneye şeyh tâyini yapılmış, onun görevlendirilmesinden sonra muhtemelen Mevlevîhâne âdeta yeniden yapılrçasına tamir edilmiştir.

B. MİMARİSİ

Mevlevîhânelerde, semâhânenin dışında mescit, şeyhin veya bânisinin türbesi ve hâmuşan yani kabristan, kütüphâne, derviş hücreleri, matbah bölümü ile avlunun bulunması bir gelenektir (Gölpınarlı, 1983). Kilis Mevlevîhânesi de Osmanlı döneminde, bir Mevlevîhâne bulunması gereken ünitelerin tamamının mevcut bulunduğu bir manzûme olmalıdır. Nitekim Evliya Çelebi’nin Kilis’te “Âsitâne-i Hazret-i Mevlânâ... dört tarafı gül-gülistân ile müzeyyen ve havuz ve şadırvan, selsebiller ile pîrâste bir Mevlevîhânedir. Mevlevîhâne kapısı dibinde Hoca Dur’un... Kabri”nin bulunduğuna işaret etmesi de bunu göstermektedir. “Âstâne”, dergâh, büyük tekke anlamlarına geldiğine göre, tartışmasız, Kilis Mevlevîhânesi’nde yukarıda zikredilen bölümlerin hemen tamamı bulunuyordu. Nitekim Konyalı, semâhânenin güneyinde açık bir türbe ile çevresinde oluşmuş bir hâmuşânın, 153 kişinin namaz kılacağı büyüklükte bir mescidin, semâhânenin hemen önünde yer alan havuzlu ve fıskiyeli bahçenin kuzeyinde, kapıları bahçe yönüne açılan tonozlu derviş hücrelerinin, doğusunda altı dükkân, üstü bir sofa ve iki odayı havi bir şeyh dairesinin bu-

lunduğunu yazmaktadır (Konyalı, 1968). Onun bu tespitlerini eldeki belgeler doğrulamaktadır. Cumhuriyet Meydanı açılırken yıktırıldıkları anlaşılan bu ünitelerin mimarî durumları hakkında şimdilik net bir bilgi bulunmamaktadır. Aşağıda eldeki imkânlar dahilinde Kilis Mevlevîhânesi manzûmesi ortaya konmaya çalışılacaktır.

a. Semâhane

Kilis Mevlevîhânesi'nin hâlen ayakta bulunan en eski kısmı semâhâne olup, Memlûk ve Osmanlı mimarîsinin sentezi durumundadır. Daha sonra inşa edilen Halep ve Antep Mevlevîhânelerine plân şeması ile cephe ve mihrap detayları yönünden etki etmiş olmasından dolayı Güneydoğu Anadolu'daki Mevlevîhâne mimarîsine örnek teşkil ettiği söylenebilir (Tanrıkorur, II, 2000). Mevlevîhâne kesme beyaz ve sarımtırak taştan yapıldığı için halk tarafından "Ak Tekke" olarak da isimlendirilmiştir.

Semâhâne, 10,7x10,7m. ölçüsünde kare plânlı, merkezî kubbeli bir yapıdır. Girişi batı cephesindedir. Semâhânenin duvarlarında 24, kubbe kasnağında ise 12 pencere yer almakta olup, bu sâyede aydınlık bir mekân ortaya çıkmıştır (Dündar, 1999; Tanrıkorur, II, 2000; Tuncer, 1996).

Semâhânenin inşasından sonra birçok defa onarım geçirmiş olması gerekir. Ancak buna dair ilk bilgiler, şimdilik XIX. yüzyıl sonlarına aittir. Hâlen Mevlevîhânenin penceresinde muhafaza edilmekte olan bir tamir kitâbesinden, Kilis Mevlevîhânesi Şeyhi Sabuhî Dede'nin H 1293 (1876)'de, semâhâneyi kapısından mihrabına kadar tamir ettirdiği anlaşılmaktadır. Bu sırada semâhânenin kapısı da esaslı bir şekilde onarılmıştır (Dündar, 1999; Tanrıkorur, II, 2000).

Konyalı'nın yazdıklarına bakılırsa, kubbeye bulunan tamir kitâbesine göre, H 1308 (1890)'de semâhânenin kubbesi onarılmıştır. Şu anda mevcut olmayan bu tarih 1894'te tamamlanan tamiratın başlangıç tarihi olmalıdır. 1894'teki onarıma gelince, bunu inşa kitâbesinin olması gereken yere yani kapının üzerine yerleştirilen onarım kitâbesinden çıkarmak mümkün olmaktadır. Sabuhî Dede, II. Abdülhamid'in yardımıyla H 1312 (1894) tarihinde semâhâneyi tamir ettirmiştir (Konyalı, 1968).

Semâhânenin, 2 R. evvel 1325 (15 Nisan 1907) tarihli Halep Valisi es-Seyyid Mehmed Nâzım'ın arzısına göre, II. Abdülhamid'in, miktarı zikredil-

meyen yardımlarıyla esaslı bir şekilde onarıldığı anlaşılmaktadır (BOA, Y. Mtv. Dosya no: 297, Gömlek: 6, 1325. Ra. 2).

Kilis Mevlevîhânesi 1912'de tekrar onarılmıştır. Bununla ilgili yazışmalara 1912 Ocak ayında başlandığı; bunun için bir keşif defteri hazırlandığı; bundan Mevlevîhâne'nin harap durumda olduğu anlaşılmaktadır (Konya Mevlânâ Dergâhı Arşivi, 90/2, 3, 4, 5, 7). Bu sırada semâhâneyi örten "kubbe sakfı"nın ayakları ile; kötü durumda olan "kapu aralığı kubbe sakfı"nın yıkılarak tamir edilmesi gerekiyordu. 13 Kânûn-ı Evvel 1329 (1913) tarihli yazışmaya göre, onarım bir sene gibi kısa bir sürede tamamlanmıştır (Konya Mevlânâ Dergâhı Arşivi, 90/10). Yapılan onarımın semâhânenin orijinalliğini bozacak derecede büyük olduğu anlaşılmaktadır. O. Cezmi Tuncer'in semâhânenin kasnak ve kubbesinin olması gerekenden yüksek ve sivri olduğunu söylemesinden, semâhânedede esaslı denecek değişikliklerin olduğuna işaret etmektedir. 1972'de, Vakıflar Genel Müdürlüğü de kurşun örtüsü iyice bozulmuş olan semâhânenin kubbesini onartmıştır (Tuncer, 1996).

b. Mescit

Yukarıda değinildiği üzere mescit bölümünün manzûmenin neresinde yer aldığı ve mimarî durumunun nasıl olduğuna dair şimdilik bilgiye rastlanmamıştır. Konyalı'nın kaynak göstermeden verdiği bilgiler dışında XIX. yüzyılın başlarında bile bir mescidin mevcudiyeti ile kullanılabilir durumda olduğu, belgelerde "Mevlevîhâne Mescidi" ve "Mevlevîhâne Tekyesi Mescidi" olarak geçmesiyle buraya imam atamalarının yapılmasından anlaşılmaktadır (VAD, no: 1138; no: 1116; no: 1104; no: 552). Mevlevîhânenin mescit bölümünün onarımına dair bilgiler de bulunmaktadır. 19 Kânûn-ı Sûnî 1327 (1912) tarihli bir tamirat keşfine göre mescit, kubbeli idi. Mescidin kötü durumda olan kuzey duvarı ile "kubbe sakfı"nın yıkılarak onarılması gerekiyordu. Bunun için dokuzbinaltıyüzyirmiüç kuruş on paraya ihtiyaç bulunuyordu (Konya Mevlânâ Dergâhı Arşivi, 90/2,3). Onarımın kısa sürede tamamlandığı, 13 Kânûn-ı Evvel 1329 (1913) tarihli yazışmadan anlaşılmaktadır (Konya Mevlânâ Dergâhı Arşivi, 90/10).

c. Derviş Hücreleri

Osmanlı devri Mevlevîhânelerinin en büyük özelliği, dervişlerin sürekli kalmaları için yeterli sayıda hücrelerinin bulunmasıdır. Şu anda mevcut olma-

makla birlikte Kilis Mevlevîhânesi'nin de çok sayıda derviş hücresi bulunuyordu. Bunu belgelerdeki bilgilerden çıkarmak mümkün olmaktadır. Nitekim 22 Safer 1317 (2 Temmuz 1899) ve 16 R. âhir 1328 (25 Haziran 1910) tarihli Ahmed Sabuhî Dede Efendi'ye ait iki vakfiyeye göre, semâhânenin güneyindeki avlunun batısında, semâhânenen itibaren şimdiki Cumhuriyet meydanının doğu yönünde, meydana paralel olarak, Mevlevîhâne Sokağı'na doğru ve aynı avlunun güneyinde, şu andaki Mevlevîhâne Sokağı'nın kuzey kenarında, yani avlunun iki tarafında diziliyordu (Konya Mevlânâ Dergâhı Arşivi, no: 54/10). Anlatılanlara bakılırsa, hücreler avlunun batı ve güneyinde L şeklinde yer alıyordu. Ancak Klâsik Dönem Osmanlı tekke mimarisinde, örneğin Konya'daki Pîrî Mehmed Paşa Zâviyesi'nde olduğu gibi (Küçükdağ, 1992), Kilis Mevlevîhânesi derviş hücreleri de muhtemelen avlunun üç tarafını U şeklinde çevreliyordu. Konyalı'nın bahçenin kuzey tarafında kapıları bahçeye açılan tonozlu hücrelerin sıralandığını söylemesi (Konyalı, 1968), hücrelerin U şeklinde, bahçeyi çevrelediğini göstermektedir. 1912'de hazırlanan tamirat defterinden hücrelerin gerçekten tonozlu olduğu anlaşılmaktadır (Konya Mevlânâ Dergâhı Arşivi, 90/3).

Mevlevîhânenin derviş hücreleri, XX. yüzyıl başlarında harap durumda idi. Halep Valisi es-Seyyid Mehmed Nâzım'ın merkeze gönderdiği 2 R. evvel 1325 (15 Nisan 1907) tarihli arzıda, yukarıda değinildiği üzere, Mevlevîhânenin yâni semâhânenin içi ve dışı esaslı bir şekilde onarılmış; padişahça bu iş için ayrılan tahsisat bitmiş; bu nedenle Kilis Mevlevî Dergâhı'nın dervişlere mahsus olan hücrelerinin onarımı mümkün olmamıştır. Durumu Halep Valisi bizzat gidip yerinde görmüş; yaptırdığı keşif sonucu 18.000 kuruşa tamir edilebileceğini tespit etmiştir. Vali, padişahın sadakası olmak üzere bu paranın "Halep Emlâk-ı Seniyye İdâresi"nden veyahut "Halep Evkaf İdâresi Tahsisast-ı Mahsûsası"ndan almak için padişahın izin istemiştir (BOA, Y. Mtv., Dosya no. 297, Gömlek 6, 1325. Ra. 2). Ancak bu tamirat talebinin hemen gerçekleştiğine dair şimdilik belge tespit edilememiştir. Daha sonraki yazışmalar, hücrelerin 1912'de onarıldığına işaret etmektedir. 19 Kânûn-ı Sâñf 1327 (1912) tarihli tamirat defterine göre, hücrelerden bazılarını duvarları harap durumda olup esaslı bir şekilde onarılmıştır. Buna göre onarılan hücrelerin üzerine "tonoz sakfı" yapılmış, duvarları yükseltilip tonozları yenilenmiştir (Konya Mevlânâ Dergâhı Arşivi, 90/3).

d. Şeyh Dairesi

Mevlevîhâne veya Mevlevî Tekkesi denen tasavvuf yapısında, işlerin düzenli bir şekilde yürütmesi için görevlendirilmiş sorumluya, yani şeyhe ailesi ile birlikte oturması için o manzûme içinde bir konut yapılırdı ki, buna şeyh dairesi denirdi. Nitekim Konya'da Mevlânâ Dergâhı bünyesinde bir Çelebi Efendi Konağı ile Pirî Mehmed Paşa Zâviyesi'nde bir şeyh dairesi bulunuyordu (Küçükdağ, 1992; 1996). Kilis Mevlevîhânesi'nde Canbolad Bey döneminde şeyh dairesinin bulunduğu dair herhangi bir kayda şimdilik rastlanmamıştır. XIX. yüzyıl sonlarında Mevlevîhânenin güney bitişiğinde bu maksatla Ahmed Sabuhî Dede tarafından 1899'da inşa edilmiş, bir meskenin varlığı bilinmektedir (Konya Mevlânâ Dergâhı Arşivi, 54/10). Konyalı'ya göre bu şeyh dairesi, altı dükkân, üstü bir sofa ve 2 büyük odadan meydana geliyordu (Konyalı, 1968). Konyalı'nın eserinde zikrettiği Kilis Mevlevîhanesi'ndeki şeyh dairesi, burada uzun süre postnişin olarak görev yapan es-Seyyid Ahmed Sabuhî Dede tarafından 23 Safer 1317 (2 Temmuz 1899) tarihli vakfiye ile Mevlevîhâneye vakfedilmiştir (VAD, no: 1759). Bu ev zamanla yıkılmış; harabesi 1967'de ortadan tamamen kaldırılmıştır.

e. Kütüphâne

Mevlevî tekkelerinde Osmanlı döneminde kütüphânenin bulunduğu ve vâkfin şartları çerçevesinden çalıştırıldıkları bilinmektedir. Nitekim Konya'da Mevlevîlere ait Mahmud Dede Zâviyesi'nin bünyesinde, XVI. yüzyılın ikinci yarısında bir kütüphâne kurulmuş ve kitaplar vakfedilmiştir (Küçükdağ, 1991). Mevlevîliğin merkezi durumundaki Konya Mevlânâ Dergâhı'nın da zengin bir kütüphânesi vardı (Özönder, 1989). Hâlen faal olan bu kütüphâne çok önemli yazma eserler saklanmaktadır.

Kilis Mevlevîhânesi'nde eskiden kütüphânenin mevcut olduğu bilinmemektedir. Eldeki bilgilere göre es-Seyyid Ahmed Sabuhî Dede, 23 Safer 1317 (2 Temmuz 1899) tarihinde düzenleyip tescil ettirdiği vakfiye ile Mevlevîhâneye bir kütüphâne kurmuş; 230 cilt kitap vakfetmiştir (VAD, no: 1759). Vakfiyeden kütüphâne için ayrı bir bina inşa edilmeyip, semâhânenin içinde, uygun bir mekânın, buna tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim B. Tanrıkorur, kütüphânenin yerini semâhâne içinde belirlemiş olup bu, 1 m kalınlığındaki duvarlarda, 47 cm derinlik, 90 cm genişliğinde olmak üzere, kuzey yönünde dört, doğu

yönünde iki, toplam altı kitap dolabından meydana geliyordu (Tanrıkorur, II, 2000).

f. Hâmuşân ve Türbe

Mevlevîhânelerde genelde bir türbe ile çevresinde hâmuşân adı verilen kabristan bulunurdu. Bu konuda Mevlevîliğin merkezi olan Konya Mevlânâ Dergâhı'ndaki Mevlânâ'nın türbesi ile dergâhın çevresini kuşatan ve Hâmuşân denilen mezarlık (Özönder, 1989) diğer Mevlevîhânelere örnek teşkil etmiştir.

Kilis Mevlevîhânesi'ndeki semâhânenin içinde türbe bulunmamaktadır. Konyalı, semâhânenin kapısının bitişiğinde, kurucusu olan şeyhin, muhtemelen ilk şeyhi Fakri Dede'ye ait kabrin bulunduğunu yazmaktadır (Konyalı, 1968). Ancak Evliya Çelebi'ye göre, bu açık türbe Hoca Dur adlı birinindir (Evliya Çelebi, I, 1935), Konyalı, semâhânenin güneyinde hâmuşânın yani kabristanın yer aldığını yazmaktadır ki, şu anda bununla ilgili herhangi bir işaret mevcut değildir.

g. Mutfak

Mutfak, Mevlevîhâneler'de önemli bir mekândır. Çünkü Mevlevîhânenin hücrelerinde sürekli kalan onlarca derviş burada pişirilen yemekle karınlarını doyururlardı (Gölpınarlı, 1983).

Kilis Mevlevîhânesi'nde, nedense mutfak olarak ayrılan kısımla ilgili belgelerde herhangi bir bilgiye şimdilik rastlanmamıştır. Ancak burada kalan dervişlerin ihtiyaçları ve "taâmiyeleri" yani yiyecekleri için 9 Nisan 1848'de dükkân vakfedildiğine bakılırsa (Konya Mevlânâ Dergâhı Arşivi, 54/10), burada yemek pişiriliyor ve derviş hücrelerinden biri mutfak olarak kullanılıyordu. Bunun için ayrılan mekânın, az sayıda dervişin ihtiyacına cevap verecek kapasitede küçük olduğu anlaşılmaktadır. Canbolad Bey Camii'nin çevresinde, Konya'da Mevlânâ Dergâhı'nın bitişiğinde, II. Selim'in yaptırdığı Sultan Selim İmâreti gibi (Küçükdağ, 1997), dervişlerle fakir halkın sabah ve akşam yemeklerini yiyebilecekleri bir imâret de mevcut değildi. Bu eksilik hissedilmiş olacak ki, H 1179 (1765)'da bazı kimseler, Canbolad Bey Camii yanında "müceddeden imâret inşâ" ettirmeye kalkmışlar; Canbolad Bey Camii vakfının mütevellisi olan Muharrem oğlu Zeynelâbidin, vâkıf Canbolad Bey, vakfiyede "imâret ve imârete dâir nesne şart ve ta'yin etmiş" olmadığı için bun-

ların imâret inşa etmekten menedilmelerini padişaktan istemiştir (BOA, Cevdet Evkaf, no: 12312). Şu halde Canbolad Bey ile ondan sonra Mevlevîhâneyi onartanlar, burada müstakil bir imâret veya mutfak yaptırmamışlar, ihtiyaca binaen Mevlevîhânenin yakınında imâret yaptırmaya teşebbüs edenler de vakfiyede böyle bir şart bulunmadığı için engellenmişlerdir. Öyle ise Kilis Mevlevîhânesi'nde imâret denebilecek kapasitede bir yapı bulunmayıp, derviş hücrelerinden biri mutfak olarak kullanılmış; dervişlerin yemekleri orada hazırlanmıştır.

h. Su İhtiyacının Karşılanması

Mevlevîhânelerdeki hücrelerde dervişler sürekli kaldıkları için yapılan ilk işlerden biri su problemini halletmek idi. Nitekim su sıkıntısı çekilen Konya Mevlânâ Dergâni'na Dutlu suyunu getiren Yavuz Sultan Selim'dir (Küçükdağ, 1994). Kilis Mevlevîhânesi'nin ihtiyacı olan suyun daha Canbolad Bey zamanında getirilerek, şadırvan ve selsebillerden akıtıldığı anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi'nin "Dört tarafı gül gülistan ile müzeyyen ve havuz ve şadırvan, selsebiller ile pîrâste bir mevlevîhânedir" demesi de bunu gösterir. Konyalı'nın, fıskiyeli havuzun semâhânenin önündeki bahçede bulunduğunu söylemesi (Konyalı, 1968) bunların XX. yüzyılın başlarına kadar kullanıldığını göstermektedir.

Ancak Kilis Mevlevîhânesi'ndeki havuz, şadırvan ve selsebillin onarımına dair herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. Bununla birlikte su yollarının zaman zaman tamir edildiği görülmektedir. Bunlardan tespit edilebilen ilk onarım, 9 R. evvel 1049 (10 Temmuz 1639)'dur. Burada ayrıntı verilmeden Kilis Mevlevîhânesi'ndeki suyun onarımında emeği geçen ve su yolu hizmetinde büyük işler başaran Abdullah'ın, Hz. Mevlânâ'nın şerefine, "Tekâlif-i Şâkadan muaf" olmasının postnişinin arzısı ile istendiğine (BOA, Ali Emiri, İbrahim 41) işaret etmekle yetinilecektir.

Kilis Mevlevîhânesi'nin suyu ile ilgili XX. yüzyıldan önceki vakfiyelerde ve vakıf kayıtlarında, herhangi bir paranın tahsis edildiğine dair belge bulunmamaktadır. Mevlevîhâne'de uzun süre şeyhlik yapan ve harap durumdaki manzûmeyi ihya edip faal hale getiren Seyyid Ahmed Sabuhî Dede, bu tekke için öncelikle önem arz eden suyun sürekli akmasını sağlama düşüncesiyle bir vakıf kurmuştur. 16 R. âhir 1328 (25 Haziran 1910) tarihinde düzenleyip tescil

ettirdiği vakfiye ile vakfettiği üç dükkânın icarını Kilis Mevlevîhânesi'nin su yollarının tamirine harcanmasını şart olarak koşturmuştur (Konya Mevlânâ Dergâhı Arşiv, 54/10).

Su yollarının vakfiyesinin tescilinden iki sene sonra onarıldığı görülmektedir. 26 Kânûn-ı Sûnî 1327 (1912) tarihli tamirat keşfine göre, Mevlevîhânedeki suyun icrâ-yı ta'mîri'nin dokuzbinküsür kuruşa gerçekleşebileceği tespit edilmiştir (Konya Mevlânâ Dergâhı Arşivi, 90/1). Aynı yıl içinde "Kilis Kazası Meclis-i Belediye"nin onayladığı Mevlevîhânenin tamirat keşif defterinde ise su yolunun, 2580 kuruş sarf edilerek onarılabileceği gösterilmiştir (Konya Mevlânâ Dergâhı Arşivi, 90/3). Şu halde dokuzbinküsür kuruş, sırf su yolları için değil Mevlevîhâne yapılmaması düşünülen diğer tamiratın masrafları için belirlenen rakamdır. Bu harcamanın Evkaf Nezareti'nce karşılanması istendiğinde bakılırsa, yukarıda su yollarının onarım işi için vakfedilen üç dükkândan gelen kiranın bunu karşılamadığı söylenebilir.

III. KİLİS MEVLEVÎHANESİ VAKFİYELERİ VE VAKIFLARI

Kamu kurumu olarak kabul edilen tekke ve zâviyelerin hizmet binalarının ayakta kalmaları, bir şeyh başkanlığında dervişlerin faaliyetlerini, ekonomik sıkıntı çekmeden sürdürmeleri için tahsis edilen vakıfların önemi büyüktü. Bu nedene Mevlevîliğin daha kuruluş aşaması kabul edilen Mevlânâ Celâleddin-i Rumî'nin sağlığından itibaren Mevlevî tekkeleri ile dervişlere, sultanlar başta olmak üzere devlet adamları ve zenginler vakıflar tahsis etmişlerdir (Gölpınarlı, 1983). Mevlevîhânelere teveccüh, Osmanlı döneminde de devam etmiş; devlet adamları Mevlevîhânelere inşa ettirdiğinden başka, buralara vakıflar tahsis etmişlerdir. Kilis Mevlevîhânesi'ni de aynı şekilde bir sancakbeyi olan Canbolad Bey yaptırarak bu kasaba ve çevresinde Mevlevîler'in etkin olmasını sağlamıştır. Ancak Canbolad Bey, bina ettirdiği Kilis Mevlevîhânesi için nedense vakıf kurma yönüne gitmemiştir. Oysa Mevlevîhânenin yakınına yaptırdığı külliye için vakıf tesis edip vakfiye düzenlediği görülmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, Kilis Mevlevîhânesi, başlangıçta halkın îaneleriyle ayakta kalıyordu. Bu durum, Mevlevîhâne'yi zaman zaman onartanların bulunması ile aşağıda inceleneceği üzere, XIX. yüzyıldan itibaren bazı hayır sahiplerinin burayla ilgili vakıflar kurup vakfiyeler düzenlemelerinden anlaşılacaktır.

A. VAKFİYELER**a. Seyyid Şeyh Mehmed Emin Dede Vakfiyesi**

Kilis Mevlevîhânesi'nin tespit edilebilen en eski vakfiyesi, 5 C. evvel 1264 (9 Nisan 1848) tarihlidir. Vakfiye, Konya Mevlânâ Dergâhı Arşivi, 54/10'da kayıtlıdır. Başındaki tasdik bölümü, besmele ve şahitler dışında 43 satırdır. Vakfî kurup Arapça olarak tescil ettiren el-Hâc Yusuf el-Buşî oğlu Sâdât'tan es-Seyyid eş-Şeyh Mehmed Emin Dede'dir. Hayatına dair vakfiyede verilenler dışında bilgi bulunmayan bu zât, 1848 yılında Kilis Mevlevîhânesi'nde şeyhlik yapıyordu.

b. Seyyid Ahmed Sabuhî Dede Vakfiyeleri**23 Safer 1319 (11 Temmuz 1899) Tarihli Vakfiye:**

Seyyid Şeyh Mehmed Emin Dede'den sonra Kilis Mevlevîhânesi'ne ait ikinci vakfiye, 23 Safer 1319 (11 Temmuz 1899) tarihli olup, Kilis Mevlevîhânesi'nde şeyh olan Ahmed Efendi oğlu es-Seyyid Ahmed Sabuhî Dede Efendi'ye aittir. Türkçe olarak düzenlenen vakfiye, Konya Mevlânâ Dergâhı Arşivi'nde, no: 54/10'da bulunmaktadır. Vakfiye, ayrıca günümüz Türk harfleri ile Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde, 1759 nolu defterin 254-256. sayfalarına kaydedilmiş olarak bulunmaktadır.

Konya Mevlânâ Dergâhı Arşivi'ndeki Osmanlı harfleri ile yazılmış bu vakfiye, başındaki tasdik bölümü, besmele ve sonundaki şahitler dışında 68 satırdır. Şahitlerin hemen arkasına üçbuçuk sayfaya vakfedilen kitapların isimleri birer birer yazılmıştır. Böylece vakfiye altı sayfa olmaktadır.

16 R. âhir 1328 (25 Haziran 1910) Tarihli Vakfiye:

Seyyid Ahmed Sabuhî Dede'nin düzenlediği bir diğer vakfiyenin tarihi 16 R. âhir 1328 (25 Haziran 1910)'dir. Bu vakfiye, Konya Mevlânâ Dergâhı Arşivi, 54/10'da kayıtlıdır. Osmanlı harfleriyle Türkçe olarak düzenlenen vakfiye, 16 satırdan meydana gelmektedir.

Seyyid Ahmed Sabuhî Dede'nin vakfiyelerine ek olarak düzenlenmiş bir de ilâmı vardır. Bu, 26 Safer 1341 (23 Ekim 1922) tarihli olup, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 1759 numaralı defterin 353. sayfasına sûreti yazılmıştır.

B. VAKIFLAR

Kilis Mevlevîhânesi'nin biri Seyyid Şeyh Mehmed Emin Dede'nin; diğeri iki adet Seyyid Ahmed Sabuhî Dede'nin olmak üzere üç adet vakfiyesi vardır. Aşağıda bu vakfiyelerde geçen vakıflar ortaya konacaktır.

Kilis Mevlevîhânesi'nin bir de vakfiyesi bulunmayan bazı hayır sahiplerinin vakıfları belgelerde geçmektedir. Bunların vakıfları da imkânlar ölçüsünde belirlenmeye çalışılacaktır.

a. Seyyid Şeyh Mehmed Emin Dede Vakfı

Kilis Mevlevîhânesi'ne Seyyid Şeyh Mehmed Emin Dede'nin vakfettiği gayrimenkul, Halep şehri içinde, Dârü'l-Vekâle Hanı tarafında, Bâbü'l-Cinân dâhilinde, çarşının içinde bulunan İbrahim et-Tavîl oğlu Mehmed oğlu Bek-rî'den, yerleri ile birlikte satın aldığı dükkânlardır. Vakfiyede bu dükkânların sayısı hakkında bilgi verilmemektedir. Söylenen dükkânlardan başka, yine Halep'te Yahudi Mahallesi'nde, Kilise'nin karşısında bulunan iki dükkân da vakfedilenler arasındadır.

b. Seyyid Ahmed Sabuhî Dede Vakıfları

Seyyid Ahmed Sabuhî Dede, Kilis Mevlevîhânesi'nde bir kütüphâne kurmuş, 1899'da buraya 230 cilt kitap vakfetmiştir. Aynı vakfiyede vâkif, ayrıca Kilis'te "Bedesten-i Kebîr"deki Un Hanı'nın civarında, Bedesten'e bakan bir adet; Un Hanı civarında, Bedesten'in içinde üç adet; Tekke Mahallesi'nde, Mevlevîhâne'nin vakıf arsası üzerinde inşa ettirdiği onbir adet dükkânını vakfetmiştir.

Aynı vakfiyede Seyyid Ahmed Sabuhî Dede, Semâhanenin güneyinde, bir kısmı Mevlevîhâneye, bir kısmı kendine ait arsanın üzerine bina ettiği evi; yine Mevlevîhâne'nin doğu yönünde, bir tarafı, Mevlevîhânenin avlusuna sınır bir adet ev ile bir adet kahvehâneyi Kilis Mevlevîhânesi'ne vakfetmiştir.

Seyyid Ahmed Sabuhî Dede, 25 Haziran 1910 tarihli vakfiye ile de Kilis Mevlevîhânesi'nin batısında, doğusundan, Mevlevîhâne'nin avlusu ile derviş hücrelerine sınır üç adet dükkânını vakfetmiştir.

c. Ali Paşa Vakfı

Kilis Mevlevîhânesi'ne Ali Paşa adlı birinin de vakıflar tahsis ettiği Hurufât kayıtlarından anlaşılmaktadır. Ancak Ali Paşa vakfından almak üzere cüzhân tâyinlerinin bulunmasına (VAD, no: 1116; no: 1091) karşın Ali Paşa'ya ait hangi vakıf gayrimenkulün gelirinden bu görevlilere ücret verileceğine işaret edilmemektedir.

Evliya Çelebi'nin Kilis Mevlevîhânesi'nin Kethüdâyeri Ali Ağa'nın hayrâtı olduğunu söylediğine bakılırsa (Evliya Çelebi, I, 1935), bu Ali Ağa'nın, daha önce üzerinde durulan Mevlevîhâne'nin onarımı sırasında aynı zamanda buraya vakıflar da tahsis etmiş olmalıdır. Bu vakfın kurucusu olarak Canbolad oğlu Ali Paşa da düşünülebilir. Ancak Evliya Çelebinin, onun Kilis'teki görkemli sarayından bahsettiği halde Mevlevîhâne ile ilgili herhangi bir vakfından söz etmemesi, bu ihtimali zayıflatmaktadır.

d. Murtaza Ağa Vakfı

Murtaza Ağa (Paşa), Kilis'in Fenâ Mahallesi'nde kendi adı ile anılan camii bulunan bir hayır sahibidir. Onun Canbolad Bey Camii'ne tahsis ettiği vakıfları da vardı (VAD, no: 1140; no: 1091). Aynı şekilde Kilis Mevlevîhânesi'ndeki cüzhânlardan bazıları onun vakfından ücret alıyorlardı (VAD, no: 1116). Şu halde Murtaza Ağa, diğer hayır eserleri ile birlikte Mevlevîhâneye de vakıflar tahsis etmiştir.

C. GÖREVLİLERİ VE VAKIF GELİRLERİNİ HARCAMA DURUMU

Vakfi kuran kişi, ilgili kurumda ve vakıfta çalışacak personelle bunların alacakları ücretleri, vakıf adına yapılacak harcamaları belirler ve bunu tek tek vakfiyeye yazardı. Onun koyduğu bu kriterler, ölümünden sonra da vakfiyedeki şartlar çerçevesinde uygulanırdı. Aşağıda Kilis Mevlevîhânesi'nin vakfiyelerinde zikredilen görevlilerle vakıf gelirlerini harcama şekli incelenecektir. Ayrıca vakfiyesi bulunmayan vakıfların görevlileri de belgeler çerçevesinde burada ortaya konmaya çalışılacaktır.

a. Görevliler

1. Seyyid Şeyh Mehmed Emin Dede Vakıf Görevlileri

Seyyid Şeyh Mehmed Emin Dede, vakfiyesinde sadece müteveli tâyiniyle ilgili şartları koymuş, müteveli dışında personele yer vermemiştir. Buna göre sağlığında kendisi müteveli olacak, onun ölümünden sonra eşi Neffise Hanım bu görevi üzerine alacaktır. Onun ölümünden sonra ise Kilis Mevlevihânesi'nde şeyhlik yapanlar tevliyet işini yürüteceklerdir. Kilis Mevlevihânesi'nin yıkılıp çalışmaz duruma gelmesi halinde Konya Mevlânâ Dergâhı'nda postnişin olanlar mütevellilik yapacaklardır. Bu tekkeler harp olup Mevlevîler'den hiçbir kimse kalmazsa, Halep Kadısı müteveli olarak vakfın işlerini görecektir. Vâkıf, ne-dense müteveli olacakların alacağı ücreti vakfiyede belirtmemiştir.

2. Seyyid Ahmed Sabuhî Dede Vakıf Görevlileri

Müteveli

Vakıf işlerini vâkıfın vakfiyede belirlediği şartlar ile hukuki kurallar çerçevesinde idare eden görevliye müteveli denirdi (Pakalın, II, 1993).

Seyyid Ahmed Sabuhî Dede, 23 Safer 1317 (11 Temmuz 1899) tarihli vakfiyesinin tescil işlerini yaptırmak için Mustafa Ağa oğlu Emin Çelebi-zâde Abdünnaâfi Efendi'yi müteveli tâyin etmiştir.

Vakfiyenin tescil işlemleri tamamlandıktan sonra vâkıf Seyyid Ahmed Sabuhî Dede, kendisi kurduğu vakfın mütevellisi olmuştur. Koyduğu şartlara göre o, ölüncüye kadar bu görevi üzerinde bulunduracak, vakıfta çalışanları kendisi atayacak, vakıf gelir giderlerini de istediği gibi tâyin edecektir. Bu konularda hiçbir kimse ona karışmayacaktır. Onun ölümünden sonra ilk müteveli sulbî evlâdından erkeklerin en büyüğü olacaktır. Daha sonra evlâdından müteveli olacaklarda yaşça büyüklük aranmayacak, ehil olan müteveli tâyin edilecektir. Evlât arasında ehil bulunmaz veya nesli kesilirse, kadı ve müftülere bu iş havale edilecektir.

Seyyid Ahmed Sabuhî Dede, 26 Safer 1341 (23 Ekim 1922) tarihli bir ilâmla "liyâkat gördüğü" oğlu es-Seyyid Abdülgani Efendi'ye mütevelliliği daha sağlığında iken devretmiştir (VAD, no: 1759).

Şeyh

Tekkelerde oturan dervişlerin başında bulunup, onları sevk ve idare eden kişiye şeyh denirdi (Pakalın, III, 1993).

Kilis Mevlevîhânesi'nde, kurumun işlerini sevk ve idare eden bir şeyhin görev yaptığı, vakfiye ve belgelerdeki bilgilerden anlaşılmakta, ancak onun Mevlevîhânedeki durumunu tayin eden bir açıklama bulunmamaktadır. Buraya şeyh atamasının Konya Mevlânâ Dergâhı'ndaki postnişinin teklifiyle merkezden yapıldığı bilinmektedir (Gölpınarlı, 1963). Prosedürün bu şekilde yürüdüğünü, Kilis Mevlevîhânesi şeyhinin Konya ile yaptığı yazışmalardan da anlaşılmaktadır (Konya Mevlâna Dergâhı Arşivi, 90/10). Yine bu yazışmalardan belirli bir süre için atama yapılmadığı, bu nedenle başarılı olanların uzun süre şeyhlikte kaldığı ve devletçe ödüllendirildiği görülmektedir. Nitekim Kilis Mevlevîhânesi'nde uzun süre postnişinlik görevinde bulunan Seyyid Ahmed Sabuhî Dede, harap durumda olan Kilis Mevlevîhânesi'ni imâr ettiği ve diğer kültürel faaliyetleriyle dikkat çektiği için kendisi, Halep Valiliğinin teklifi üzerine 6 R. âhir 1326 (8 Mayıs 1908)'da "üçüncü rütbeden Mecdî Nişanı ile taltîf" edilmiştir (BOA, Y.A. Hus, Dosya no: 521, Gömlek: 34, 1326.4.6).

Hâfız-1 Kütüb

Osmanlı döneminde, kütüphâne memuruna hâfız-1 kütüb denirdi (Pakalın, I, 1993). O, kitapları muhafaza eder, okuyucuya istediği kitabı verip işi bitince geri alırdı.

Yukarıda değinildiği üzere, Kilis Mevlevîhânesi'nde 1899'da, Seyyid Ahmed Sabuhî Dede tarafından kütüphâne kurulmuş, vakfiyede Mevlevîhânedeki kütüphanenin işlerini yürütmesi için bir memur tâyin edilmiştir. Hâfız-1 kütüblüğe Seyyid Ahmed Sabuhî Dede'nin ikinci sıradaki büyük oğlunun atanması vakfiyede şart olarak konmuştur. Bu göreve, 26 Safer 1341 (23 Ekim 1922) tarihli ilâmla, Seyyid Ahmed Sabuhî Dede'nin daha sağlığında iken, onun isteği ile bu göreve lâayık olan oğlu es-Seyyid Abdülğani Efendi atanmıştır (VAD, no: 1759).

Türbedâr

Türbeyi bekleyen, temizlik ve benzeri işleri yürüten görevliye türbedâr denirdi (Pakalın, III, 1993). Kilis Mevlevîhânesi'nde semâhânenin içinde her-

hangi bir türbenin bulunmadığına, buna karşın binanın girişinde, Hoca Dur'a ait olduğu sanılan türbenin yer aldığına daha önce değinilmişti. Ahmed Sabuhî Dede'nin muhtemelen semâhânenin dışındaki Hoca Dur Türbesi'nde görev yapmak üzere vakfiyesinde bir türbedâr tâyin ettiği görülmektedir. Türbedârlığı küçük oğullarından birinin yürütmesi, onun vakfiyeye koyduğu şartlar arasında idi.

İmam

Mevlevîhânelerde vakit namazlarını kıldırarak üzere bir de imam görev yapardı. Kilis Mevlevîhânesi'ne imam atamalarına dair XVIII. yüzyıl başlarına kadar belgelerin bulunduğu bakılırsa (VAD, no: 1138, 1105), daha Mevlevîhânenin inşasından itibaren burada bir imam görev yapmaktaydı. XIX. yüzyıl başlarında bile imam atamalarının devam ettiği vakıf kayıtlarında görülmektedir (VAD, no: 552).

Seyyid Ahmed Sabuhî Dede, 1899 tarihli vakfiyesinde bir imamlık kadrosu oluşturmuş, buna küçük oğullarından birinin atanmasını şart olarak koymuştur (VAD, no: 1759). Bu durum, Kilis Mevlevîhânesi'nde ikinci bir imamın görev yapmaya başladığını göstermektedir.

Meydancı

Mevlevîhânelerde, âyin yapılan meydân-ı şerîf adı verilen geniş salonun temizlik işleri ile, buranın postlarını yayan ve kandillerinin bakımını yapan görevliye meydancı denirdi (Pakalın, II, 1993). Kilis Mevlevîhânesi'nde ilk defa Seyyid Ahmed Sabuhî Dede'nin düzenlediği vakfiyede geçen meydancılık (VAD, no: 1759) görevinin daha önce fahri olarak yürütülmüş olduğu anlaşılmaktadır. Seyyid Ahmed Sabuhî Dede, bu görevi en küçük oğlunun yürütmesi şartını vakfiyeye koymuştur.

3. Ali Paşa Vakıf Görevlileri

Ali Paşa'nın vakfiyesi tespit edilemediğinden vakfın Kilis Mevlevîhânesi'ndeki görevlileri tam olarak belirlenememiştir. Belgelerde, şimdilik bu vakfın gelirinden ücret alan iki cüzhân ile bir müteveli tespit edilmiştir (VAD, no: 1116; no: 1091).

4. Murtaza Ağa Vakıf Görevlileri

Murtaza Ağa'nın vakfiyesi de belirlenemediği için Kilis Mevlevîhânesi'nde onun kurduğu vakıftan ücret alan görevlilerin durumu tam olarak tespit edilememiştir. Bir Hurufât Defteri'ndeki kayda göre, "Kilis'te Murtaza Ağa vakfından Tekye'de kırâ'at olunmak üzere iki akçe ile cüzhân"lık yapan Hüseyin vefat etmiş, yerine Mehmed adlı şahıs, R. âhir 1126 (Nisan 1714)'da beratla atanmıştır (VAD, no: 1116). Şu halde Kilis Mevlevîhânesi'nde, Murtaza Ağa vakfından bir cüzhan ücret almaktadır.

5. Vakfı Belli Olmayan Görevliler

Kilis Mevlevîhanesi'nde bazı görevlilerin hangi vakıftan ücret aldıklarına belgelerde yer verilmemiştir. Bunlar aşağıda kısaca zikredilecektir.

Kâtip

Vakfın gelir gider hesabını tutan görevliye kâtib-i vakıf denirdi. Kilis Mevlevîhânesi vakfının kâtibi bulunmadığı, vakıf için bir kâtibin gerekli olduğu merkeze bildirilerek Muharrem 1136 (Ekim 1723)'da iki akçe gündelikle Şeyh Mehmed'in kâtip olarak atanması sağlanmıştır (VAD, no: 1119).

Câbi

Tahsildâr anlamına gelen câbi, vakıf gelirlerini kiracılardan toplayan görevli idi. Bunlar tahsil ettiklerini deftere kaydedip vakfın mütevellisine verirlerdi (Pakalın, I, 1993). Muharrem 1136 (Ekim 1723)'da Kilis Mevlevîhânesi vakfına kâtiple birlikte bir de câbi atanmıştır (VAD, no: 1119).

Cuma Şeyhi

Cuma günü Arapça okunan hutbeyi namazdan sonra, bu lisanı bilmeyen ve hatibin okuduğu hutbeyi anlamayan cemaate açıklayan görevliye cuma şeyhi denirdi ki bunlar, kürsü şeyhi olarak da literatüre geçmiştir (Pakalın, I, 1993).

Kilis Mevlevîhânesi'nde, Canbolad Bey Camii ile birlikte bir Cuma Şeyhi görev yapıyordu. Şevval 1126 (Ekim 1714)'da, "Kilis'de Canbolad Bey Binâsı Tekye ve Câmî-i Şerîf'in altı akçe ile Cum'a Şeyhi İbrahim ... nâ-ehil" olduğundan görevden alınmış, yerine Seyyid Mehmed cuma şeyhi olarak atanmıştır

(VAD, no: 1116). Bu belgeden Mevlevîhânedeki dervişlerin de Canbolad Bey Camii'nde cuma namazı kıldıktan sonra Mevlevîhânedeki cuma şeyhini dinledikleri anlaşılmalıdır.

Müezzin

Mevlevîhâne görevlileri arasında bir de müezzin bulunuyordu. Bu görevli, Kilis Mevlevîhânesi'ndeki mescitte kılınan beş vakit namazda müezzinlik yapmak üzere atanıyordu (VAD, no: 1102; no: 1216; no: 1115).

Duâgû

Mevlevîhânedeki icrâ edilen âyinden sonra duâ okumakla görevli dervişe duâgû denirdi (Pakalın, I, 1993). Onun okuduğu duâdan sonra âyin sona ererdi (Gölpınarlı, 1963).

Kilis Mevlevîhânesi'nde bir adet duâgûluk kadrosu vardı. Belgelerden bu görevin müezzinlikle birlikte aynı kişi tarafından yürütüldüğü anlaşılmalıdır (VAD, no: 1102; no: 1115; no: 1216).

b. Vakıf Gelirlerini Harcama Şekli

Her vakıf kurucusu, vakfında gelirin harcama şeklini belirler, bu durumu düzenlediği vakfiyede zikrederdi. Kilis Mevlevîhânesi'ne vakıf tahsis edenler de vakıf gayri menkullerinden elde edilecek gelirin nerelere, ne kadar verileceğini vakfiyelerinde belirtmişlerdir. Aşağıda Kilis Mevlevîhânesi vakıflarından elde edilen gelirin dağılım şekli ayrı ayrı verilecektir.

1. Seyyid Şeyh Mehmed Emin Dede Vakfında

Seyyid Şeyh Mehmed Emin Dede, Kilis Mevlevîhânesi'ne vakfettiği Halep'teki dükkânların icâr gelirini sağlığında kendisi, vefatından sonra ise, eşi Mehmed Yasin kızı Nefise alıp ihtiyaçlarına harcama yetkisine sahip olacaktır. Nefise Hanım'ın ölümünden sonra, adı geçen dükkânların icâr gelirleri, Kilis Mevlevîhânesi'nde ikamet eden Mevlevî dervişlerinin ihtiyaçlarıyla yemeklerine harcanacaktır. Kilis Mevlevîhânesi şayet yıkılıp işlevini kaybederse, Konya Mevlânâ Dergâhı'ndaki dervişlerin ihtiyaçları için sarf edilecektir (Konya Mevlânâ Dergâhı Arşivi, no: 54/10).

Vâkıf Seyyid Şeyh Mehmed Emin Dede, vakıf gelirlerinin nereye ve nasıl harcanacağını vakfiyesinde belirtmesine karşın nereye, ne kadar verileceğine nedense işaret etmemiştir. Onun bu konuda net bir şart koymaması, dükkân kiralarının önceden belirlenemediğinden başka kiraların enflasyon karşısında sürekli değişeceğini düşünmesine bağlanabilir.

2. Seyyid Ahmed Sabuhî Dede Vakfında

Seyyid Ahmed Sabuhî Dede, kurduğu vakfa ait dükkân ve evlerin icârlarının nereye, nasıl harcanacağını vakfiyede zikretmiş; görevlilere verilecek maaşları rakam olarak tek tek vermiştir. Kilis Mevlevîhânesi'nde görev yapacak müteveli, hâfız-ı kütüb, türbedâr, imam ve meydancıya, vakfın gelirlerinden, Mevlevîhânenin onarımı yaptırıldıktan sonra artan paradan aylık olarak verilecektir. Vakıf personeline maaşları dağıtıldıktan sonra geriye kalan vakıf gelirinden, her yılın R. evvel ayının onikinci günü, Kilis Mevlevîhânesi'nde Mevlik okutturulacak, âdet olduğu şekliyle tören için yapılan masrafı karşılanacaktır. Bundan sonra vakfın parası kalırsa, her sene Mirâc gecesinde Mirâciye okunacak ve bununla ilgili ihtiyaç olan şeyler alınacaktır. Bundan sonra vakıfta kalan para, Kilis Mevlevîhânesi'nde değişik yerlerden gelip kalan dervişlerin yiyecekleri ile diğer lüzumlu ihtiyaçlarına sarf olunacaktır. Şayet Kilis Mevlevîhânesi harap olup işlevini yerine getiremez hale gelirse, vakıf gelirleri, Kilis Mevlevîhânesi'ne en yakın yerdeki Mevlevîhâne'deki dervişlere; bu da olmazsa, Konya'daki Mevlânâ Dergâhı dervişlerine verilecektir. Onun da işlevini kaybetmesi söz konusu olursa, Haremeyn-i Şerifeyn yani Mekke ve Medine fukarâsına gönderilecektir. Mekke ve Medine fukarâsının ortadan kalkması durumunda ise, Kilis'teki okulların fakir öğretmen ve öğrencilerine sarfolunacaktır. Bunlara da verilmesi mümkün olmazsa, devrin devlet başkanının görüşleri doğrultusunda Kilis ve çevresindeki Müslüman fakirlerin ihtiyaçları karşılanacaktır (Konya Mevlânâ Dergâhı Arşivi, no: 54/10). Çağları kapsayacak şekilde yaptığı bu düzenleme, Seyyid Ahmed Sabuhî Dede'nin oldukça kültürlü ve ileri görüşlü bir Mevlevî olduğunu göstermektedir.

Seyyid Ahmed Sabuhî Dede'nin ikinci vakfiyesinde vakfedildiğine işaret edilen Kilis'teki üç dükkândan elde edilen gelir, Kilis Mevlevîhânesi'nin su yolları tamirine öncelikle harcanacaktır. Ondandır vakfın parası artarsa, yukarıda açıklanan birinci vakfiyedekine benzer bir yol izlenerek harcanacaktır (Konya Mevlânâ Dergâhı Arşivi, no: 54/10).

(1925 yılında ilâmla yapılan düzenlemeden sonra)			
Görevin Adı	Aylık (Kuruş)	Gündelik Akçe	Aylık (Kuruş)
Müteveli	30	Müteveli (Seyyid Abdülğani)	200
Hâfız-ı Kütüb	30	Hâfız-ı Kütüb (Seyyid Abdülğani)	200
Türbedâr	30		
Meydancı	30		

Tablo 1: Seyyid Ahmed Sabuht Dede Vakfı Görevlilerinin Ücretleri

Görevin Adı	Gündelik (Akçe)
Cüzhân	1,5
Cüzhân	2

Tablo 2: Ali Paşa Vakfı Görevlilerinin Ücretleri

Görevin Adı	Gündelik (Akçe)
Cüzhân	2

Tablo 3: Murtaza Ağa Vakfı Görevlilerinin Ücretleri

Görevin Adı	Gündelik (Akçe)
İmam	5
Müezzin	?
Cuma Şeyhi	6
Kâtib	1
Câbi	1

Tablo 4: Vakfiyesi Belli Olmayan Vakfın Görevlileri

Sonuç

İran taraftarı Safevi Tarikatı'nın etkisini bertaraf etmek için Güneydoğu Anadolu'da Mevlevîliği örgütleme çerçevesinde Osmanlı Devleti'nce kurulmuş Kilis Mevlevîhânesi, beş yüz yıla yakın kentin kültür merkezi olma özelliğini sürdürmüştür. Bu kurum sayesinde Kilis'teki Türk toplumu, yıkıcı

propagandalara karşı hazır ve uyanık olmuş; İran'ın Akdeniz'e inme düşüncesi hayalden öte geçememiştir.

Kilis Mevlevîhânesi'nin kurucusu Canbolad Bey, yaptığı çalışmalarla bu yörede Türk kültür ve hakimiyetini perçinlemiş; Kilis'in Türk yurdu olmasını sağlamıştır.

Kilis Mevlevîhânesi, Güneydoğu Anadolu'nun en büyük tarikat yapılarından biri iken, büyük bir kısmı yıkılmış; bugün ayakta sadece semâhâne kısmı kalmıştır. Türk hâkimiyetinin kentte en büyük sembolü durumundaki bu yapının orijinalliği bozulmadan korunması temennimizdir.

KAYNAKLAR

I. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Mühimme*, no. 1, s. 199; no. 2, s. 20, 51; no. 3, Hüküm 377, 378, 379, 772; no. 4, s. 7, 22, 26; no. 5, s. 164, 302, 315, 318, 324, 500 no. 6, Hüküm 392, 1165; no. 7, Hüküm 743, 1874, 2195, 2608; no. 8, s. 21, 24, 49; 145; no. 9, s. 61; no. 11, s. 5, 13; no. 12, Hüküm c60, 40, 54, 87, 192, 248, 1082, 1084, 1100, 1101; no. 13, s. 160, 225; no. 14, s. 836, 871, 1117; no. 16, s. 71, 91, 110, 223, 280; no. 21, s. 68, 101, 164; no. 22, s. 113; no. 23, s. 251, 302; no. 24, s. 26, 58, 235; no. 25, s. 304; no. 29, s. 86; no. 32, s. 107, 174.

BOA, Y. Mtv. Dosya no. 297, Gömlek: 6, 1325. Ra. 2;

BOA, Cevdet Evkaf, no. 12312.

BOA, Ali Emiri, İbrahim, no. 41.

BOA, Y.A. Hus, Dosya no. 521, Gömlek: 34, 1326.4.6.

Konya Mevlânâ Dergâhı Arşivi, no. 54/10. no. 90/1, 2, 3, 4, 5, 7, 10.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyud-ı Kadîme Arşivi, no. 171, s. 4.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Defteri (VAD), no. 512, s. 626-627; no. 552, s. 256; no. 607, s. 307; no. 1091, s. 122; no. 1102, s. 33; no. 1104, vr.28b; no. 1105, vr. 24a; no. 1106, vr. 49b.; 1115, vr. 44a; no. 1116, vr. 64b, 69a; no. 1119, vr. 151a; no. 1138, vr. 92b; no. 1140, s. 340; no. 1216, vr. 45b; no. 1759, s. 253-256.

II. Diğer Kaynaklar

Danişmend, İ.H., *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III., (İstanbul), 1972, s. 245.

Dündar, A., *Kilis'teki Osmanlı Devri Mimari Eserleri*, Kültür Bakanlığı Yayını, (Ankara), 1999, s. 318-326.

Evliya Çelebi, *Seyahâtname*, I., (İstanbul), 1314, s. 323; V., Yapı ve Kredi Bankası Yayını, (İstanbul), 2001, s. 132, 310.

- Eyice, S., "Canbolat Bey Türbesi", *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, VII., (İstanbul), 1993, s. 143.
- Gölpınarlı, A., *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, (İstanbul), 1963, s. 136-137.
- , *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, (İstanbul), 1983, s. 247, 399-400.
- Hâfız Hüseyin Ayvansarayî, *Mecmua-i Tevârîh*, (Haz. Fahri Ç. Derin-Vâhid Çabuk), (İstanbul), 1985, s. 424.
- Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, (Terc. Mehmed Ata), VIII., (İstanbul) 1333, s. 86.
- Huart, Cl., "İdris Bitlisi", *İslâm Ansiklopedisi*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayını, V/II., (İstanbul), 1967, s. 936.
- Kilisli Kadri, *Kilis Tarihi*, (İstanbul), 1933, s. 59-61.
- Komisyon, *Kıbrıs'ın Fethi, 1570-1571*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, (Ankara), 1986, s. 31, 67, 69, 72.
- Konyalı, İ.H., *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Kilis Tarihi*, 1968, s. 533-545.
- Küçükdağ, Y., *Veziir-i Âzam Pîrî Mehmed Paşa*, (Konya), 1994, s. 23-24, 30-31.
- , "Konya ve Çevresinde Sultan II. Selim'in Vakıf Eserleri ve Vakfiyeleri", (Selçuk Üniversitesi Araştırma Fonu Basılmamış Araştırma Proesi, (Konya), 1997, s. 104-139.
- , "Konya'da Bir Mevlevî Manzumesi (Pîrî Mehmed Paşa Zâviyesi)", IX. *Vakıf Haftası Kitabı*, (Ankara), 1992, s. 159-178.
- , "1251 H/1835 M. Tarihli Mevlânâ Türbesi ve Çelebi Efendi Konağı Tamir ve İnşası Defteri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, II., Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayını, (Konya), 1996, s. 181-206.
- , "Mahmud Dede Zâviyesi", *Vakıflar Dergisi*, XXII., (Ankara), 1991, s. 83-90.
- , "Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Anadolu'yu Şiileştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri", *Osmanlı*, I., Yeni Türkiye Yayını, (Ankara), 1999, s. 269-288.
- , "Antep Mevlevîhânesi ve Vakfiyeleri", *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu (22 Ekim 1999)*, (Editör. Yusuf Küçükdağ), (Gaziantep), 2000, s. 211-241.
- , "Osmanlı Devleti'nin, Şah İsmail'in Şif Propagandacılarına Halvetiyye ile Karşı Koyma Politikası", XIII. *Türk Tarih Kongresi Ankara, 4-8 Ekim 1991, Kongreye Sunulan Bildiriler*, III/I., Ankara 2002, s. 435-444.
- , "Gaziantep ve Kilis Mevlevîhâneleri ve Vakfiyeleri", (Gaziantep Üniversitesi Araştırma Projeleri, Proje no: FEF.99.01).
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, II., (İstanbul), 1311, s. 67.
- Naîmâ, *Târih*, I., (İstanbul), s. 5-6; II., s. 48.
- Özcan, A., "İdris-i Bitlisi", *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, (İstanbul), 2000, s. 485-488.
- Özönder, H., *Konya Mevlâna Dergâhı*, Kültür Bakanlığı Yayını, (Ankara), 1989.

- Pakalın, M.Z., *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I., Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, (İstanbul), 1993, s. 253, 310, 479, 704, II., s. 526, 640; III., s. 346-347, 539.
- Peçevî, *Târîh*, I., (İstanbul), 1283, s. 424.
- Pîrî Efendi, *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*, (Haz. Harid Fedai), K.K.T.C. Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayını, (Kıbrıs), 1999, s. 9, 13, 41, 44-47, 53-54, 63-65, 93-96, 104-108, 112.
- Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, (Haz. Mehmet İpşirli), (İstanbul), 1989, s. 77-78.
- Tanrıkorur, B., "*Türkiye Mevlevîhânelerinin Mimari Özellikleri*", II., (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı), (Konya), 2000, s. 117-127.
- Tekindağ, M.C.Ş., "Canbulat", *İslâm Ansiklopedisi*, III., Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, (İstanbul), 1963, s. 22-23.
- Tuncer, "Kilis Mevlevîhânesi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, II., Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayını, (Konya), 1996, s. 259-281.
- Uzunçarşılı, İ.H., *Osmanlı Tarihi*, II., (Ankara), 1983, s. 352, 360.
- Yüksel, H., "Ayıntap Mevlevîhânesi", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 5 (Mayıs 1994), s. 43-45.